

DOI: <https://doi.org/10.32689/2523-4536/73-3>
УДК 338.43

Ігнатушенко О. С.

аспірант,
Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7994-7069>

Ihnatushenko Oleksandra

Postgraduate Student,
Private Joint-Stock Company "Higher Educational Institution
"Interregional Academy of Personnel Management"

ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

FEATURES OF INVESTMENT ENSURING THE FUNCTIONING OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE IN THE GLOBAL ECONOMIC ENVIRONMENT

Досліджено та проаналізовано основні особливості інвестиційного забезпечення функціонування аграрного сектору України в умовах глобального економічного середовища. Встановлено, що вітчизняний аграрний сектор має суттєвий потенціал та можливості для розвитку окремих його напрямів, в тому числі потенціал розвитку органічного виробництва. Здійснено аналіз динаміки світового виробництва, споживання, запасів і торгівлі зерновими, а також топ експортерів аграрної продукції в 2019/2021 маркетингових роках та географічної структури експорту товарів з України дозволяє виділити. Визначено, що Україна вже тривалий час входить до складу найважливіших учасників глобального аграрного ринку і займає в ньому місце в десятці світових лідерів. На підставі аналізу структури українського експорту за товарними групами встановлено, що у структурі економіки України в довоєнний період агропродовольчий ринок займав друге місце за доходами від експорту після металургійного комплексу. На підставі проведеного дослідження встановлено розміри збитків та недоотриманих доходів вітчизняних агровиробників внаслідок тривалої військової агресії на території України з боку росії. За результатами критичного аналізу динаміки вітчизняного аграрного експорту зроблено висновки, що хоча масштаби більшості відповідних глобальних ринків і не є надто великими, вітчизняний потенціал для можливого збільшення його присутності на них є надто суттєвим, що має представляти зацікавленість зовнішніх інвесторів, в тому числі транснаціональних компаній, які вже плідно працюють та широко представлені на вітчизняному аграрному ринку (переважно у переробці, логістиці тощо).

Ключові слова: аграрний сектор, глобальний ринок, динаміка, експорт, імпорт, інвестиційне забезпечення, потенціал, тваринництво, особливість.

The main features of investment support for the functioning of the agricultural sector of Ukraine in the conditions of the global economic environment have been studied and analyzed. It has been established that the domestic agricultural sector has significant potential and opportunities for the development of some of its areas, including the potential for the development of organic production. An analysis of the dynamics of world production, consumption, stocks and trade in grain was carried out, as well as the top exporters of agricultural products in the 2019/2021 marketing years and the geographical structure of the export of goods from Ukraine. It has been determined that Ukraine has been one of the most important participants in the global agricultural market for a long time and is among the ten world leaders in it. Based on the analysis of the structure of Ukrainian exports by product groups, it was established that in the structure of the economy of Ukraine in the pre-war period, the agro-food market took second place in terms of export revenues after the metallurgical complex. On the basis of the conducted research, the amount of losses and unearned income of domestic agricultural producers as a result of the ongoing military aggression on the territory of Ukraine by Russia was determined. Based on the results of a critical analysis of the dynamics of domestic agricultural exports, it was concluded that although the scale of most relevant global markets is not too large, the domestic potential for a possible increase in its presence on them is too significant, which should represent the interest of external investors, including multinational companies, which are already fruitfully working and widely represented on the domestic agricultural market (mainly in processing, logistics, etc.).

Keywords: agricultural sector, global market, dynamics, export, import, investment security, potential, animal husbandry, feature.

Постановка проблеми. Аграрний сектор України має суттєвий потенціал виробництва, який не використовується повною мірою, при значно нижчому рівні внутрішніх потреб. Водночас, йому потрібні постійні інвестиції як для вкрай важливого відновлення в процесі функціонування, так і задля подальшого розвитку та збільшення.

З огляду на це, аграрний сектор, як можливий об'єкт інвестування як для внутрішніх, так і для зовнішніх інвесторів окрім загальних особливостей та переваг, потребує окремого детального дослідження, виявлення особливостей та тенденцій його розвитку та функціонування, оцінка його стану, наявних та потенційних ризиків, викликів та загроз, що зможе дати загальну картину щодо можливостей та успішності інвестування. Адже будь-яке аграрне підприємство здійснює свою діяльність в певних умовах та не певному ринку, залежить від умов та правил, що склались на ньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням різних аспектів розвитку та функціонування аграрного сектору присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, зважаючи на важливість даної теми для суспільства. Так, аналізу та вирішенню багатьох проблем аграрного сектору економіки України приділяли увагу у своїх наукових працях М. Беллій, М. Зубець, В. Геєць, І. Гончарук, Г. Калетнік, Ю. Мельник, О. Мисник, Ю. Лупенко, Б. Пасхавер, Н. Пришляк, І. Прокопа, М. Присяжнюк, П. Саблук, О. Саблук, О. Трофімцева, О. Чаплигіна, І. Шварц та цілий ряд інших. Грунтовні дослідження питань сталого розвитку аграрного сектора економіки здійснено у роботах Я. Григоренка, Є. Жураківського, М. Месель-Веселяк, Ю. Попової, Л. Свистуна, Р. Смоленюк, М. Стегней, С. Тодорюк, К. Штепенко, тощо. Дослідженню окремих аспектів та проблем функціонування аграрного сектору в умовах війни присвячені праці таких вчених як О. Бородіна, Н. Гахович, Л. Дейнеко, О. Кушніренко, І. Костенко, М. Негрей, Т. Осташко, В. Русан, А. Тараненко, О. Ципліцька та інших.

Водночас, незважаючи на здійснені дослідження, а також враховуючи кардинальні зміни умов та особливостей глобального середовища, що продовжують постійно змінюватись, дане питання потребує додаткових досліджень та уваги з боку науковців і має суттєвий науково-практичний потенціал.

Мета статті. Мета статті полягає в здійсненні комплексного аналізу особливостей інвестиційного забезпечення функціонування

аграрного сектору України в умовах глобального економічного середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Територія України є найбільшою серед країн Європи і складає 60350 тис. га. В структурі вітчизняного земельного фонду найбільша частина припадає на сільськогосподарські угіддя, частка яких складає майже 69% або 41310,9 тис. га. В цих сільськогосподарських угіддях на долю ріллі приходить найбільша частка, яка складає 79% або в абсолютному значенні – 32757,3 тис. га; інша вагома частка припадає на сіножаті та пасовища – 18% або в абсолютному значенні – 7534,2 тис. га. Все це є вагомим свідченням суттєвого потенціалу вітчизняного аграрного сектору, а також додатковим аргументом для залучення інвестицій не лише в Україні, а й коштів закордонних інвесторів. Окрім цього, необхідно зробити акцент на наявному високому потенціалі для розвитку тваринництва в Україні – згідно з екологічними нормативами загальна площа кормових угідь у вітчизняному земельному фонді може досягти 13,1 млн га. Таким чином, українські аграрії – відповідно до вимог ЄС щодо навантаження поголів'я на кормові угіддя (1:1,5) – зможуть утримувати 19,6 млн умовних голів, а за поки що більш реалістичного для вітчизняного тваринництва співвідношення 1:1 поголів'я в Україні може бути збільшено у 1,5 раза (до 13,1 млн умовних голів) [1].

Вагомим аргументом для інвесторів також має бути той факт, що згідно з Національною економічною стратегією на період до 2030 року передбачається збільшення площі земель з органічним статусом не менше як до 3% від загальної площі земель сільськогосподарського призначення (потенціал розширення земель під органічне виробництво в Україні становить 4000 тис. га) [2]. Частина з цих земель уже пройшла відповідну сертифікацію для підтвердження можливості ведення органічного виробництва, а загальна площа, яку вже було сертифіковано складає понад 410,6 тис. га. Тобто, потенціал для нарощування в Україні доволі суттєвий і може бути ще збільшений в короткій перспективі у декілька раз без додаткових суттєвих витрат коштів та часу.

Зважаючи на триваючу військову агресію росії на території України необхідно окремо виділити так званий довосенний період, коли вітчизняне сільське господарство мало доволі високі темпи зростання, що значно виділяло його серед всіх інших галузей вітчизняної економіки:

– у період 2009–2013 років темпи зростання валової продукції агропромислової галузі становили понад 25%;

– у період 2014–2015 років, який супроводжувався внутрішньою політичною та економічною кризами, а також падінням вітчизняної економіки у розмірі 16%, вітчизняна агропромислової галузь хоча і не спромоглася показати позитивний тренд, водночас загальне зменшення склало лише 3%;

– у період 2016–2018 років темпи зростання валової продукції агропромислової галузі становили 12%, а за останній передвоєнний 2021 року, навіть незважаючи на обмеження введені світовою коронавірусною кризою, воно збільшилося на 16,4% порівняно з попереднім роком [1].

Відповідно, по-перше, суттєво зросла частка вітчизняної продукції на глобальному сільськогосподарському ринку; по-друге, все це добре вписувалось в кон'юнктуру зростаючого глобального продовольчого ринку, де Україна має статус глобального гравця (тривалий час Україна є одним зі світових лідерів за експортом сільськогосподарських продуктів, серед яких олія соняшникова, пшениця, кукурудза, ячмінь), з його зростаючими потребами та постійно високим попитом на сільськогосподарську продукцію.

Україна, будучи одним із ключових гравців на глобальному аграрному ринку, забезпечує експортне постачання суттєвих обсягів продовольства та входить в ТОП-10 світових експортерів, а по окремих позиціям продовольства – в ТОП-5 та ТОП-3. Серед найбільш популярних експортних агропромислових товарів, за рахунок яких Україна посідає такі позиції необхідно виділити наступні:

– соняшникова олія – розмір вітчизняного експорту в структурі світового експорту становить 52%;

– макуха – розмір вітчизняного експорту в структурі світового експорту становить 60%;

– кукурудза, ячмінь, ріпак – розмір вітчизняного експорту в структурі світового експорту становить 15%;

– пшениця – розмір вітчизняного експорту в структурі світового експорту становить 10%.

Серед країн імпортерів продукції вітчизняного аграрного сектору (переважно це стосується зерна, а також соняшникової олії) переважають найбільш бідні країни Африки і Азії. Серед країн, залежних від імпорту українського зерна і рослинної олії, – Єгипет, Індонезія, Бангладеш, Філіппіни, Лівія, Алжир, Ірак, Пакистан, Ефіопія та ін. Зокрема, світові інформаційні агентства повідомляють про гуманітарну кризу в Єгипті, де через війну в Україні ціни на несубсидований хліб для населення зросли на 25%, а витрати уряду на програму субсидування хліба подвоїлися [3].

Загалом, майже 400 млн людей у світі є споживачами вітчизняного зерна, для більшості з яких це є основним ресурсом для виживання, адже вони перебувають за межею бідності, а голод для них є актуальною проблемою [4].

Після початку військової агресії російської федерації у 2022 році експортні можливості України суттєво зменшились, а в окремі періоди експорт вітчизняної сільськогосподарської продукції став взагалі неможливим. Основною причиною цього стали окупація (наприклад, портів, що розташовані у Бердянську, Маріуполі, Херсоні та інших містах) та військова блокада вітчизняних портів. Адже переважним видом транспорту для вітчизняного сільськогосподарського експорту завжди виступав морський транспорт, на долю якого приходило майже 90%. Відтак, найбільшим імпортером українських товарів у 2022 році стала Польща – понад 15% експорту, далі Румунія (8,7%), Туреччина (6,7%), Китай (5,6%), Угорщина (5,1%), Німеччина (5,1%). За попередніми оцінками, затримка доставки агропродовольчих товарів імпортерам коштує Україні близько 1,5 млрд дол. США щомісяця [5].

Аналіз географічної структури експорту товарів з України дозволяє виділити:

– позитивну динаміку товарних потоків до Польщі (+27,4%), Румунії (+150%), Угорщина (+49,6%), Словаччина (+51,4%), Болгарія (+71,9%);

– негативну динаміку експортних потоків, зокрема найбільш скорочення обсягів були у торгівлі з: росією (-89,1%), білоруссю (-87,4%), КНР (-69,2%), Індією (-64,3%), ОАЕ (-61,2%), Єгиптом (-58,8%), Іраном (-57,8%), Ізраїлем (-55%), Італією (-52,5%). По багатьох торговельних партнерах відбулося зменшення обсягів експорту від 30% до 50% у середньому.

Серед найбільшій імпортерів товарів вітчизняного аграрного сектору варто відзначити у регіональному плані: Європейський Союз – 55,6%, Азійський регіон – 32,2% та країни Африки – 7%. За частками країн у загальному українському експорті АПК першу позицію займала Польща – 11,4%, другу – Румунія з 11,0%. Далі: Туреччина (9,5%), Китай (8,1%), Іспанія (5,7%), Нідерланди (5,1%), Італія (4,0%), Індія (3%), Німеччина (3%), Єгипет (5%).

Значний попит на пшеницю на світовому продовольчому ринку спровокував постійне зростання її виробництва протягом останніх років:

– по результатах 2021/2022 рр. було вироблено 780,3 млн т пшениці;

– по результатах 2022/2023 рр. було вироблено 788,3 млн т пшениці;

– по результатах 2023/2024 рр. прогнозується, що буде вироблено 789,8 млн т пшениці.

Серед країн-лідерів у виробництві пшениці необхідно виділити наступні Китай, Індія, РФ, США та Австралія. При цьому перше місце у цьому переліку виробників займає Китай. На жаль для України ситуація погіршилась і вона посіла лише 10 місце, хоча до цього часу стабільно займала 7 місце. Водночас, тут необхідно взяти до уваги той факт, що увесь сезон українські аграрії відпрацювали в умовах війни з росією, утримання Україною статусу одного з десяти найбільших світових виробників пшениці цілком можна зарахувати до головних досягнень 2022/2023 маркетингового року [6].

У структурі економіки України в довоєнний період агропродовольчий ринок займав друге місце за доходами від експорту після металургійного комплексу. Так, за даними Державної служби статистики України, у 2021 році порівняно з 2020 роком відбулося значне зростання товарів – на 34%, що відповідає 72,82 млрд дол США, у той же час експорт зріс на 38,4% – до 68,09 млрд дол. США [7].

Якщо розглядати окремо експорт таких сільськогосподарських культур як кукурудза, пшениця, соняшникова олія та шрот, то необхідно зазначити, що частка України в їх загальносвітовому експорті перевищує 14%, що в абсолютному виразі складає 58,1 млн тон. Безперечними лідерами в цьому списку виступають соняшникова олія та шрот:

– середньорічна частка українського експорту в загальному обсязі світової торгівлі кукурудзи та пшениці становить 10%-15%;

– середньорічна частка українського експорту в загальному обсязі світової торгівлі соняшникової олії та соняшкового шроту становить 51% та 58% відповідно [8].

Війна вплинула не лише на обсяги експорту с/г товарів, а й на його структуру. Основним експортним товаром залишалася кукурудза, а частка пшениці зменшилася. Це можна пояснити наступними основними причинами:

а) меншими запасами пшениці;

б) змінами в торговельній політиці для підтримки внутрішньої продовольчої безпеки в країні. 6 березня уряд запровадив ліцензування експорту пшениці, кукурудзи, соняшникової олії та інших харчових продуктів. Однак 24 березня ліцензування експорту кукурудзи та соняшникової олії було скасовано. Експорт пшениці залишився дещо обмеженим, оскільки цей продукт вважається стратегічним у воєнний час. У березні-червні, місячні обсяги експорту знизилися. Через новий урожай пшениці, на початку липня було скасовано ліцензування експорту.

На відміну від пшениці, торгівля кукурудзою не так уповільнилася; фермери пропонували суттєву знижку на внутрішньому ринку для реалізації значних запасів цієї культури. Схожа ситуація була і з насінням соняшнику. У довоєнний період експорт цього продукту був невеликим через експортне мито та великий попит з боку місцевої переробної промисловості. Соняшник експортувався переважно у вигляді соняшникової олії та шроту. Але за останні місяці обсяги експорту насіння соняшнику зросли. Фермери хочуть звільнити місце для зберігання нового врожаю і почали масовий продаж насіння соняшнику. У багатьох випадках експорт цієї культури був вигіднішим, ніж продаж на переробні заводи, які не були активними покупцями через великі запаси олії [9].

Розглядаючи експорт продукції вітчизняного тваринництва необхідно відзначити, що його частка в структурі світового експорту продукції тваринництва завжди була не суттєвою. Так, по результатах 2018–2020 рр. вітчизняними виробниками було поставлено на світовий ринок:

– меду і яєць – відповідно 10 і 4% від обсягів світового ринку;

– волоських горіхів і сушеного гороху – майже по 6% кожен;

– курятини – 3%;

– яловичини, свинини, молока, вершкового масла, сирів – не більше 1%;

– овочів, фруктів, ягід – не більше 1%.

Окремо необхідно виділити активну участь великого іноземного капіталу у діяльності вітчизняного аграрного сектору, яке розпочалося наприкінці 20-го – початку 21-го сторіччя. Серед основних сфер агропродовольчого ринку, які привернули найбільшу увагу транснаціонального капіталу окрім безпосередньо виробництва сільськогосподарської продукції необхідно виділити такі як трейдинг, логістика, а також переробки сільськогосподарської продукції. Широко представлений транснаціональний капітал і на ринках ресурсів агропродовольчого виробництва, де сформувалася (і в певних сегментах відчутно посилюється) залежність вітчизняних аграріїв від імпортової ресурсної складової, насамперед техніки й обладнання, насіння, мінеральних добрив, засобів захисту рослин тощо [10].

Особливий акцент, який є вкрай важливим для інвесторів, необхідно зробити на експорт вітчизняної агропродукції на агропромислові ринки іноземних країн:

1. Агрохолдинг «Kernel» здійснює експорт власної агропродукції до понад 80 країн. Серед основних ринків даного вітчизняного

холдингу необхідно виділити такі як країни Європейського Союзу (Бельгія, Велика Британія, Естонія, Ірландія, Іспанія, Італія та цілий ряд інших), країни Африки (Єгипет, Саудівська Аравія, тощо), країни північної та південної Америки (Венесуела, Панама, США, тощо), країни Азії (В'єтнам, Індія, Китай, Кувейт, Литва, тощо) та інших.

2. Агрохолдинг «Миронівський хлібопродукт» також здійснює експорт власної агропродукції до понад 80 країн. Серед основних ринків даного вітчизняного холдингу необхідно виділити такі як країни Європейського Союзу (Нідерланди, Німеччина, Словаччина, Чехія, Швейцарія тощо), країни Азії та Близького Сходу тощо.

3. Вертикально-інтегрований агропромисловий холдинг «Астарта-Київ» здійснює експорт власної агропромислової продукції переважно на іноземні ринки Азії, Близького Сходу та Африки.

Така експортна орієнтація вітчизняних виробників агропромислової продукції позитивно вплинула на потенціал та їх можливості, дозволила отримати достатній рівень доходів, необхідний для підтримання, а інколи навіть і зростання рівнів виробництва та конкурентоспроможності, оновлення парку основних засобів тощо. Зазначений успіх вітчизняних виробників агропродукції також, з одного боку, показав потенційним інвесторам наявний значний потенціал вітчизняного

аграрного сектору, з іншого, засвідчив високий рівень продовольчої безпеки країни, що є вкрай важливим в умовах триваючої військової агресії.

Висновки. Таким чином, вітчизняний аграрний сектор виступає доволі привабливим як для вітчизняних, так і для зовнішніх інвесторів адже має велику кількість безумовних конкурентоспроможних переваг на глобальному аграрному ринку: доступна власна сировина, зокрема, руда та продукція рослинництва (багатий родючий чорнозем та сприятливий клімат), збільшення перероблення якої допоможе якісно змінити наявний сировинний характер економіки; диверсифіковане виробництво; вигідне геополітичне розташування країни; високий інтелектуальний капітал країни; доступна електроенергія; високі рівень сільськогосподарської продукції з низьким вмістом хімічних та ГМО речовин, спроможність конкурувати на зовнішньому ринку з аналогічною продукцією.

В той же час, вкладення додаткових інвестицій в розвиток вітчизняного агропромислового сектору сприяло б його подальшому розвитку, дозволило б збільшити експорт вітчизняних продуктів переробки сільського господарства. З метою подальшого визначення привабливості вітчизняного аграрного сектору доцільним є дослідження його особливостей, стану та тенденцій функціонування та розвитку, ризиків та можливостей.

Список використаних джерел:

1. Виклики та наслідки агропродовольчої спеціалізації України у світовій економіці : колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук Шубравської О.В. Київ : НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», електрон. дані, 2023. 254 с.
2. Постанова Кабінету Міністрів України «Національна економічна стратегія на період до 2030 року» № 179 від 03.03.2021 р.
3. El Saft S., Lewis A. Egyptians count rising bread costs as Ukraine war disrupts wheat exports. *Reuters*. 2022. Mar 17.
4. Офіційний сайт Київської школи економіки: Kyiv School of Economics. URL: www.kse.ua
5. Zasiadko M. Alternative logistics: Ukraine looks for new gateways to export its goods. *Intermodal*. 2022. Apr 07. Електронний документ. URL: <https://intermodalnews.eu/2022/04/07/alternative-logisticsukraine-looks-for-new-gateways-to-export-its-goods/> (дата звернення: 13.05.2023).
6. ТОП-10 країн виробників пшениці в 2022/23 МР. URL: <https://www.lnz.com.ua/news/top-10-krain-virobnikiv-psenici-v-202223-mr> (дата звернення: 21.07.2023).
7. Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua>
8. Експорт лише чотирьох ключових аграрних товарів з України щорічно становить близько 60 млн тонн. *АПК інформ*. 29 квіт. 2022 р. URL: <https://www.apk-inform.com/uk/news/1526701> (дата звернення: 21.05.2023).
9. Мартишев П., Мислицька А. Чи можна легко замінити українську пшеницю? Аналіз торговельних потоків. Київська школа економіки. 2022. 6 с.
10. Корпоратизація аграрного сектора економіки України : колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук Шубравської О.В.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2020. 205 с.
11. Митна статистика. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. URL: <http://sfs.gov.ua/ms/>
12. Осташко Т.О. Сільськогосподарський експорт України в умовах війни і шляхи його відновлення. *Економіка України*. 2020. № 5. С. 26–37.

References:

1. Shubravska O.V. (2023) Vyklyky ta naslidky ahroprodovalchoyi spetsializatsiyi Ukrainy u svitoviy ekonomitsi: kolektyvna monohrafiya [Challenges and consequences of agro-food specialization of Ukraine in the world economy: a collective monograph]. Kyiv, 254 p.
2. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "National economic strategy for the period until 2030" No. 179 dated 03.03.2021.
3. El Saft, S., Lewis, A. (2022) Egyptians count rising bread costs as Ukraine war disrupts wheat exports. *Reuters*.
4. Official website of the Kyiv School of Economics: Kyiv School of Economics. Available at: www.kse.ua
5. Zasiadko M. (2022. Apr 07) Alternative logistics: Ukraine looks for new gateways to export its goods. *Intermodal*. Available at: <https://intermodalnews.eu/2022/04/07/alternative-logisticsukraine-looks-for-new-gateways-to-export-its-goods/> (accessed May 13, 2023).
6. TOP-10 wheat producing countries in 2022/23 MY. Available at: <https://www.lnz.com.ua/news/top-10-krain-virobnikiv-psenici-v-202223-mr> (accessed July 21, 2023).
7. State Statistics Service of Ukraine. Official website. Available at: <https://ukrstat.gov.ua>
8. Eksport lyshe chotyrok klyuchovykh ahrarnykh tovariv z Ukrainy shchorichno stanovyt blyzko 60 mln tonn (April 29, 2022) [The export of only four key agricultural products from Ukraine is about 60 million tons annually]. *APC inform*. Available at: <https://www.apk-inform.com/uk/news/1526701> (accessed May 21, 2023).
9. Martyshev P., Myslitska A. (2022) Chy mozha lehko zamynty ukrayinsku pshenytsyu? Analiz torhovelykh potokiv [Is it possible to easily replace Ukrainian wheat? Analysis of trade flows]. *Kyivska shkola ekonomiky*, 6 p.
10. Shubravska O.V. (2020) Korporatyzatsiya ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy: kolektyvna monohrafiya [Corporatization of the agrarian sector of the economy of Ukraine: a collective monograph]. Kyiv, 205 p.
11. Customs statistics. Official website of the State Fiscal Service of Ukraine. Available at: <http://sfs.gov.ua/ms/>
12. Ostashko T.O. (2020) Silskohospodarskyy eksport Ukrainy v umovakh viyny i shlyakhy yoho vidnovlennya [Agricultural export of Ukraine in war conditions and ways of its recovery]. *Ukraine economy*, no. 5, pp. 26–37.